

► Lübeck en Wismar: twee beroemde Hanzesteden

Sporen van de Hanze

In de canon van de Nederlandse geschiedenis neemt de 'Hanze' plek 9 in beslag. Blijkbaar is deze losse, op gemeenschappelijke handelsbelangen gestoelde en internationale middeleeuwse stedenband van zodanig belang geweest dat de naam ervan, 'Hanze', zelfs synoniem is geworden voor de hele periode van de Late Middeleeuwen in ons land. Maar wat weten we eigenlijk van het ontstaan van deze organisatie? En welke sporen heeft de Hanze achtergelaten? We gingen op onderzoek uit in het noorden van Duitsland, de bakermat van de Hanze.

'S cheepvaart en handel hebben onze stad groot gemaakt', zegt gepensioneerd kapitein Marco Antell terwijl hij vanaf het dek van het gerestaurerde zeilschip 'Lisa van Lübeck' naar de imposante skyline van deze Noord Duitse havenstad wijst. Zijn schip, een replica van een 15^e-eeuws handelsschip, ligt afgemeerd aan de oude binnenhaven aan de westkant van de stad. Die wordt vanaf hier gedomineerd door de markante dubbele toren van de Marienkirche geflankeerd door de toren

van de Kirche Sankt Jacobi in het oosten en de Petrikerche in het westen. 'En dan zijn er nog torens die je van hieruit niet kunt zien, die van Sankt Aegidien en de twee torens van de Domkerche. Allemaal gebouwd met geld dat in de handel werd verdiend'. Hoe Lübeck zo rijk kon worden ontdekken we de volgende dag in het schitterende Hanzemuseum. Dit museum is gevestigd in het voormalige Dominicanenklooster aan de noordkant van het centrum. De kern van dit enorme complex wordt gevormd door de deels nog uit de 12^e eeuw stammende kerk. Het bijbehorende klooster werd in de

▲ Zicht op de oude werven van Lübeck, met rechts in beeld de 'Lisa van Lübeck'.

▲ De oude stad met (achter de rode auto) het Hanzemuseum en de Burgtor.

◀ Lübeck, zicht op de oude stad met (v.l.n.r.) de Marienkerche, de St. Petrikerche, de Dom en de Holstentor.

loop der eeuwen een aantal malen drastisch verbouwd en functioneerde onder meer als ziekenhuis, rechtbank en gevangenis. Na een jarenlange verbouwing en renovatie herbergt het sinds 2015 dit Europese Hanzemuseum.

Historie Hanze

Nadat we langs de mooi geconserveerde restanten van de oude stadsmuur zijn afgedaald tot in wat vroeger de kelders van het klooster waren, staan we plotseling oog in oog met het begin van de geschiedenis van de Hanze. Het ziet er niet echt indrukwekkend uit: een strook vergeelde berkenbast met daarop een nauwelijks leesbare tekst in een klein priegelig handschrift, en toch is het een document van onschatbare historische waarde. In dit document bevestigt een koopman uit het Duitse Lübeck, namens een aantal andere handelaren uit verschillende Duitse steden, aan een Russische handelspartner de aanschaf van een grote partij bont, kostbare zijde en specerijen. Alleen al vanwege de ouderdom is dit een belangrijk historisch document, maar het werkelijke belang ervan zit in wat daarna volgt: namelijk dat er sprake is van een betaling achteraf. De Duitse steden stellen aan hun Russische partner een lading zilver in het vooruitzicht. Zilver dat op een later tijdstip geleverd zal worden. Vervolgens komt men overeen dat een met name genoemde tussenpersoon toezicht moet houden op de naleving van het contract.

Dit document werd eind jaren negentig in de Russische stad Novgorod gevonden bij een opgraving in het middeleeuwse centrum van die stad. Novgorod, gelegen op enkele honderden kilometers van de monding van de rivier de Neva op het punt waar de bevaarbaarheid van de rivier ophield, was vanaf de late oudheid een belangrijke handelsstad. In Novgorod was niet alleen een constante aanvoer van bont, hout en was, afkomstig uit het uitgestrekte Russische achterland, in die stad eindigde ook de noordelijke tak van de Zijderoute, waardoor er op de lokale markt kostbare producten zoals zijde en specerijen gekocht konden worden. ►►

Toen in de 11^e eeuw de economie in Europa aan een enorme groei begon, nam de vraag naar dergelijke luxeproducten sterk toe. Door deze producten in Novgorod te kopen bespaarden handelaren uit Noord- en Noordwest-Europa zich de veel langere en gevaarlijkere route naar Constantinopel of Alexandrië, de twee andere belangrijke eindpunten van de Zijderoute. Toegenomen handelsvolumes leidden echter als snel tot allerlei problemen. Problemen bij de afspraken over betaling, beveiliging en opslag waren aan de orde van de dag. 'En dan gebeurt er rond 1150 iets dat de geschiedenis zal veranderen', schrijft Constantin Stanislawowitsch, een Russische historicus gespecialiseerd in middeleeuwse handel, in de catalogus van het Hanzemuseum. 'Handelaren uit Duitse en Scandinavische steden, onder aanvoering van Lübeck, vormen samen een verbond. Uit hun midden kozen ze een vertegenwoordiger, een zogeheten *Alderman*, die in Novgorod hun gezamenlijke belangen moet behartigen. Daarmee is het allereerste bovenregionale handelsverband geboren. Een handelsverband dat binnen enkele decennia zal uitgroeien tot een multinationale organisatie waarin uiteindelijk tientallen steden uit bijna alle Scandinavische en West-Europese landen zullen participeren.' Het hierboven beschreven handelscontract,

▲ Lübeck, historische pakhuizen voor zoutopslag, gebouwd tussen 1579 en 1745.

▼ Kaart van de Hanze handelsroutes in het Hanzemuseum, Lübeck.

dat na uitgebreide bestudering uit 1191 blijkt te stammen, vormt het oudste bewijs van die bovenregionale handelsbond die in Novgorod ontstond.

Kogge

Het interieur van restaurant het Schiffergesellschaft is in al die eeuwen nog nauwelijks veranderd. Je kunt er, net als de scheepsmaten dat al in 1538 deden, aan lange houten tafels je tegoed doen aan haring en een kroes bier, twee specialiteiten van Lübeck. Of je kunt er, net als de officieren van de Lübecks Hanzevloot, in een van de opkamers van een

meer luxueus diner genieten. De bezoeker van nu kan zich verder vergapen aan de vele scheepsmodellen die overal in dit restaurant aan het plafond hangen. Tussen al die twee- en driemasters, botters, jollen en stoomschepen valt er een type schip op. Dit soort schip, dat steevast Kogge genoemd wordt, was het type schip dat de Hanze kooplieden gedurende ruim drie eeuwen gebruikten. De

▲ Zicht op de stad Lübeck met v.l.n.r. de Marienkirche, de Holstentor en de St. Petrikerche.

◀ Archeologische vondsten in het Hanzemuseum, Lübeck.

▼ Lübeck, details van de Holstentor en pakhuizen.

beeltenis ervan kom je in allerlei vormen in de stad tegen. Zo staat er zelfs een Kogge van marsepein op de bovenverdieping van café Niederegger. Dit café bevindt zich op de plek waar al sinds de zeventiende eeuw het traditionele Lübecker marsepein wordt gemaakt.

Bijna alle replica's en afbeeldingen (dus ook die in marsepein) zijn gebaseerd op een beperkt aantal afbeeldingen op oude documenten en de afbeeldingen op zegels van Hanzesteden. Het was vanaf de 14^e eeuw namelijk een gebruik in steden die tot de Hanze behoorden om hun stadszegel te voorzien van een afbeelding van een schip. Enkele van die stadszegels, waaronder die van Strahlsund, de beroemdste van allemaal, zijn ook te bewonderen in het Hanzemuseum. Hoe die Koggeschepen er echt uitzagen en waardoor ze zo'n belangrijke rol gingen spelen in de periode van de Hanze bleef heel lang onbekend. Pas na de vondst van enkele scheepswrakken uit die tijd, onder meer in de haven van Bremen (1962) en nog niet zolang geleden in de IJssel bij Kampen, werd daarover meer duidelijk. En heel recent heeft de Nederlandse scheepsarcheoloog Karel Vlierman de details over de bouw en ontwikkelingen van Koggeschepen aangetoond (zie hiervoor het artikel in Archeologie Magazine nr. 4 van 2021). ▶▶

Baksteenarchitectuur

Van café Nederegger is het maar een paar minuten wandelen naar het centrale plein van Lübeck. Aan dit plein staat een van de markantste gebouwen van de stad. Een lange gevel met vier torens domineert de hele westwand van het plein. Dit middeleeuwse stadhuis, want dat is het, heeft een diep donkere glans over zich. 'Dat komt omdat de bakstenen nadat ze een eerste keer waren gebakken, voorzien werden van een laag glazuur en daarna nog een keer gebakken. Dergelijke extra gebrande tegels waren het symbool van rijkdom,' vertelt Jan Kruijswijk, een Nederlander die al dertig jaar in Lübeck woont. 'Dit gebouw, aan het centrale plein en vlak naast de belangrijkste kerk van de stad, moest rijkdom uitstralen. Het was namelijk niet alleen het stadhuis van de stad, maar ook het gebouw waar vanaf 1358 de zogenaamde Hanzedagen werden gehouden, bijeenkomsten waar vertegenwoordigers van de belangrijkste Hanzesteden bij elkaar kwamen om de lopende zaken te bespreken. De wapens van de belangrijkste Duitse steden die deelnamen staan afgebeeld in een aantal rozetten op de gevel.'

De overweldigende Middeleeuwse baksteenarchitectuur, die behalve aan het centrale plein nog op veel plekken in Lübeck te zien is, was 35 jaar geleden al een van de belangrijkste redenen voor UNESCO om het centrum van de stad in zijn geheel op de Werelderfgoedlijst te plaatsen. Het had overigens maar weinig gescheeld of van al die monumenten was

◀ Façade van Raadhuiscomplex Lübeck.

▲ Wismar, straatbeeld in de oude stad.

▶ Wismar, Hanze baksteenarchitectuur.

niets overgebleven. Lübeck werd namelijk in de Tweede Wereldoorlog zwaar getroffen door geallieerde bombardementen. Slechts enkele wijken in het centrum kwamen min of meer ongeschonden uit de oorlog. De puinhopen waren zo groot dat er direct na de oorlog stemmen opgingen om de hele binnenstad te slopen en een nieuwe stad te bouwen. Dat plan ging gelukkig niet door en na jaren van restauratie en minutieus onderzoek konden veel van de monumenten, waaronder de iconische Holstentor, het stadhuis, het Heiligen-Geist-Hospital en de vijf belangrijke middeleeuwse kerken uit de as herrijzen.

Over de twee grootste kerken van de stad, de Marienkirche en de Domkirche, doet onder bewoners van Lübeck nog een fraai verhaal de ronde. 'Toen Lübeck in de 11^e eeuw stadsrechten kreeg besloten de rijke burgers, vooral de handelaren, om aan het centrale plein een eigen kerk te bouwen. Dat werd de enorme Marienkirche. Die werd zo groot dat hij de al bestaande Domkirche (de zetel van de bisschop) ruim overtrof. Daarop besloot de bisschop zijn kerk te vergroten. Om zijn macht te demonstreren beval de bisschop bovendien dat de nieuwe Domkirche niet een maar twee torens moest hebben. De stedelijke elite kon natuurlijk niet achterblijven en dus kreeg de Marienkirche ook twee, net iets hogere, torens. Het resultaat van deze race is dat tot op de dag van vandaag de Domkirche net iets langer is, maar de torens van de Marienkirche hoger, net als het schip van deze burgerkerk.'

www.germany.travel/de/staedte-kultur/hansestaedte.html

Wismar

Net als Lübeck is ook de binnenstad van Wismar vanwege de vele middeleeuwse en aan de Hanze gerelateerde monumenten in 2002 door de UNESCO tot Werelderfgoed verklaard. Het feit dat in Wismar de middeleeuwse stadsplattegrond nog vrijwel geheel intact aanwezig is, gaf de doorslag bij deze nominatie. En ook in het havengebied van Wismar is de structuur van de haven uit de Hanzetijd nog duidelijk zichtbaar. Heel bijzonder is ook dat de gracht, de Mühlengrube, die door Wismar loopt ook nog uit de bloeitijd van de Hanze stamt. Via dit water, dat in verbinding staat met

▲ Wismar, uitzicht op de oude stad en de St. Nikolaikerkerk.

◀ Opgravingen bij de Marienkerche in Wismar.

de rivier de Stor, werden producten uit het Duitse achterland aangevoerd. Vooral schepen met zout afkomstig uit de omgeving van Lunenburg maakten van deze route gebruik. Wismar telt nog zes monumentale bakstenen kerken waarvan de bouw teruggaat tot de Hanzetijd. Al die kerken zijn in de Tweede Wereldoorlog zwaar beschadigd. Onder het DDR-regime is slechts een deel van die schade hersteld. En van de grote Marienkirche is het schip zelfs afgebroken om plaats te maken voor een parkeerterrein. Pas na de Wende is het herstel echt op gang gekomen. Dat heeft geresulteerd in de complete restauratie van de Sankt Georgenkirche in 1997. En op het parkeerterrein heeft men de in de afgelopen paar jaar de contouren van het kerkschip van de Marienkirche opnieuw opgebouwd. Onder in de toren van de kerk is na de toekenning van de UNESCO erfgoedstatus een tentoonstelling ingericht waarin de geschiedenis van de kerkbouw in Wismar wordt toegelicht. Vlak naast de Marienkirche is men twee jaar geleden ook met een grootschalig archeologisch onderzoek begonnen. Daar stond tot de Tweede Wereldoorlog een groot bakstenen gebouw waarin de stedelijke Hanzeraad vergaderde. Ook bevonden zich daar grote opslagkelders. De ruïnes van dit gebouw zijn ook in de DDR-tijd afgebroken. Een deel van de kelders is intussen alweer blootgelegd, wat de bezoeker binnenkort opnieuw de kans biedt om af te dalen in de Hanzetijd. ◀